

International
SOCIAL SCIENCES
STUDIES JOURNAL

SSSjournal (ISSN:2587-1587)

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences

Vol:5, Issue:29
sssjournal.com

pp.167-174
ISSN:2587-1587

2019 / January / Ocak
sssjournal.info@gmail.com

Article Arrival Date (Makale Geliş Tarihi) 03/11/2018 | The Published Rel. Date (Makale Yayın Kabul Tarihi) 13/01/2019
Published Date (Makale Yayın Tarihi) 14.01.2019

BATI PAMİR İSMÂİLÎLERİNİN CENAZE VE DEFİN MERASİMLERİNE İLİŞKİN GELENEKLERİ

MOURNING AND BURIAL TRADITIONS OF ISMAILITS OF WESTERN PAMIR

Saida DARIYEVA

Uludağ üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, Bursa/Türkiye

Article Type : Review Article / İnceleme Makalesi

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.26449/sss.1192>

Reference : Kutluay Tutar, F. (2019). "Batı Pamir İsmâîlîlerinin Cenaze Ve Defin Merasimlerine İlişkin Gelenekleri", *International Social Sciences Studies Journal*, 5(29): 167-174

ÖZ

Bu araştırmada Tacikistan Cumhuriyeti'nin Dağlık Bedaşan özerk bölgesinde yaşamakta olan Batı Pamir İsmâîlîlerinin yaşla ve genel olarak ölümle ilgili gelenekleri incelenecektir. Panc nehrinin ulaşımı zor olan yüksek dağlık vadilerinde az sayılı Doğu İran toplulukları yaşamlarını sürdürmektedir: Bartanlılar, Vahanlılar, İşkâşimliler, Ruşanlılar, Huflular, Şuğanlılar ve diğerleri. Şiîliğin Bâtîni-İsmâîlî koluna mensup olan bu toplulukların günlük sosyal hayatla ilgili gelenekleri oldukça ilginçtir ve Sünnî komşularınıninkine hiç benzemezler.

Anahtar kelimeler; Pamir, İsmâîlîler, cenaze ve yas, Çarağname, kutsal lamba.

ABSTRACT

There told in the following research-work about İsmailis of Western Pamir, who live in the territory of the Mount Badakhshan Autonomic Republic (Republic of Tadjikistan), their traditions regarding to crape, burial traditions and death in general. Minority of some Persian nations live here in high mountain valleys hard to arrive near to Panj river and among them nations like: Bartangies, Vakhannies, İshkashimies, Rushannies, Khufies, Shugannies and others. The burial and crape traditions of the Pamir people, who follow İsmaili mazhab, a branch of Shia İslam, are quite interesting and has not any similarities with traditions of their Sunni neighbours.

Key words: Pamir, İsmailits, Burial Traditions And Crape, Charagname, Holy Lamp.

1. PAMİRLİLER HAKKINDA BAZI GENEL BİLGİLER

Tacikistan'daki özerk Dağlık Pamir Bölgesi Zerdüştlük ve animizm gibi bazı köklü inanç ve kültürlerin İslam dini ile büyük ölçüde harmanlandığı bir uzakdoğu diyarıdır. Komşuları olan Sünnî Taciklerden farklı olarak büyük çoğunluğu Şii İslam'ın kollarından İsmâîlîliğe mensup olan Batı Pamirlilerin sayısı bazı yerel istatistiklere göre 120-130 bin civarındadır.¹ Yaşadıkları bölgenin coğrafi bakımdan diğer ülke topraklarına uzak olması dolayısıyla Pamirliler, İsmâîlîlikle uyum sağlayabilen kadim gelenek ve örflerini öteden beri korumayı başarmış ve bunları günümüzde de yaşatmayı sürdürmektedir. Pamirlilerin kadim inanç ve düşünceleri üzerine incelemeler yapan Rus şarkiyatçısı Boris Aleksandrovich Litvinskiy'nin "*Pamirlilerin inanç ve gelenekleri incelendiğinde, onların eski Hind-İran dönemi dinlerine ait kalıntıları günümüze neredeyse aynen taşıdıkları görülmektedir*" yorumu da bunu desteklemektedir.²

Dağlık bölgenin uzun asırlar boyu çevre toplum ve kültürlerden yalıtılmış vaziyette kalması, bu topraklara gelen İsmâîliyye mezhebinin burada yerleşik halde olan bazı kadim dini inanç unsurlarını bünyesine

¹ Bushkov Vladimir, Kalendarov Tahir, "Le passe et le present des populations du Pamir occidental", *Cahiers d'Asie centrale*, 2003, Cilt: 11, Sayı: 12, s. 103-118.

² Litvinskiy Boris Aleksandrovich, *Semantika Drevnih Verovaniy i Obryadov Pamirtsev; Srednyaya Aziya i Yeye Sosedi v Drevnosti i Srednevekovy* (Pamirlilerin Eski İnançları ve Gelenekleri: Kadim Tarih ve Orta Çağlarda Orta Asya ve Komşuları), Moskova 1981, s. 90-121.

kolayca almasında ve bunları kendi görüşlerine uygun bir hâle getirmesinde etkili olmuştur. Litvinskiy bu konuda da şöyle bir izah yapmaktadır:

Pamir halkının izole bir yaşam sürmesi bir taraftan geçmişte Pamirlileri ve Sünni Tacikleri birbirinden ayıran İsmâîlîlik faktörünün yayılmasına sebep olduğu gibi, öte taraftan hem İslam öncesi inançların, kadim gelenek ve örflerin, hem de belli bir ölçüde -insanların eskiye olan sıkı sıkıya bağlılıkları dolayısıyla- sosyal yaşama dair kadim ritüellerin korunmasını sağlamıştır.³

İslam öncesi inançlara ait kalıntılar Batı Pamirlilerin çağdaş kültüründe ve günlük yaşamının birçok alanlarında hâlâ gözlemlenmektedir. Bunlar diğer gelenek ve örflere kıyasla günlük yaşamda daha ziyade kalıcı olabilen ölüm ve definle ilgili geleneklerde öne çıkarlar. Araştırmacı Grigoriy Snesarev bu olgunun altını şöyle çizmektedir:

Definle ilgili gelenekler modernizasyona daha az tabidirler (günümüzdeki gerçekler de bunu göstermektedir). O nedenle inanç ve geleneklere ait karışım değişik düşünce ve inanç biçimlerini günümüze kadar yıpranmadan getirebilmiştir.⁴

Kendilerini *Bartangidc* (Bartanlı) olarak adlandıran yöre ahalisi ulaşımı meşakkatli, yüksek dağlık bölgeler arasında yer alan Bartang nehri vadisinde, Panc nehrine yakın Vomar köyünde yaşamaktadır. Diğer Pamir toplulukları gibi Bartanlılar da öteden beri çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Hind-İran dil ailesinin Şuğnan-Ruşan dalına ait Bartang lehçesinde konuşan ahali, Şii İslam mezheplerinden İsmâîlîliğe mensuptur ve manevi liderleri olarak da Ağa Han'ı kabul etmektedir.

İşte bu makale, Dağlık Pamir Bölgesi'nin son derece izole köylerinden biri olan Bartang ahalisinin "ölüm"le ilgili geleneklerinden cenaze evinin temizlenmesi (*cud toza ceg*)* ve lamba yakılması (*charoğpushid, çarağravşankuni*) ritüellerini irdelemeyi; böylece Batı Pamir İsmâîlîlerinin ayinsel tatbikatında İslam öncesi inançların hangilerinin ne ölçüde korunduğunu tespit etmeyi amaçlamaktadır. Sözü edilen ayinlere geçmeden önce, bu ayinlerin 1980'li yılların sonu ve 1990'lı yılların başı itibarıyla uygulanmakta olan ayinler olduğunu ifade etmek gerekir. Bu tarihten sonraki dönemde Bartanlıların geleneksel yaşam kültürlerine bazı modern müdahaleler olmuştur ki bunlardan da ileride bahsedilecektir.

2. CENAZE EVİNİN TEMİZLENMESİ VE ÇARAĞRAVŞANKUNİ GELENEKLERİ

Cenaze evininin temizlenmesi ve çarağravşankuni (lamba yakma) ayinlerinden önce birkaç ritüel gerçekleştirilir. Ölüm döşeğindeki kişinin son nefesini vermesinin hemen ardından eve *kelime* duasını okumak üzere o yöredeki İsmaililerin manevi önderi olan *halife* davet edilir. Söz konusu duanın muhtevasında, merhumun İsmâîlî olduğunu tasdik eden bir takım söz ve ifadeler yer alır.

Akabinde naaş İslami usul ve geleneklere göre yıkanıp kefenlenir ki bu işi çoğu zaman halifenin yardımcısı *hâtem* yapar. Orta Asya topluluklarının çoğunda olduğu gibi İsmâîlî cemaatlerde de ölünün bedeni evde ya da açık bir alanda yıkanır.⁵ Cenazenin yıkanmasından sonra halife mezarlığa yakın bir yerde cenaze alayına "ölünün bedenindeki necasetten ötürü" evin temizlenmesi gerektiğini bildiren, içerisinde ayetlerin de yer aldığı bir takım dular okur.

Bartanlıların tasavvurlarına göre ölüm ve defin işleri necaset ve kasavet mefhumlarıyla doğrudan bağlıdır. Bu yüzden merhumun son nefesinde onun yanında olan yakınlarının, ayinle ilgili lambanın yakılmasından itibaren üç gün boyunca dışarı çıkmaları katiyen yasaktır. Bartanlılar necasete en çok *hâtem*'in maruz kaldığına inanırlar, zira baştan sona yıkama ve temizlik işlerini yapması dolayısıyla ölüm anından defin anına kadar cesetle doğrudan en çok irtibatla olan odur.

İfade etmek gerekir ki, Orta Asya'da gassallık mesleği (*murdaşöylük*) tarih boyunca genelde insanların uzak durmaya çalıştığı bir uğraşı alanı olarak kalmış, özellikle büyük şehirlerde bu mesleği icra edenler toplumun diğer kesimleriyle pek irtibatı olmayan özel bir zümre halinde yaşamış ve adeta kapalı bir kast oluşturmuştur. Nitekim günlük yaşamda gassallarla pek bir arada olunmaz, sohbet edilmez, hele hele birlikte sofraya oturmaktan özellikle uzak durulurdu. Gassallık mesleği genellikle babadan oğula ya da

³ a.g.e., s. 114.

⁴ Snesarev Grigoriy, *Relikty Domusulmanskih Verovaniy u Uzbekov Horezma* (Harezmi Özbeklerin-de İslam öncesi inançların kalıntıları), Moskova 1969, s.2

* Bu ve sonraki sayfalardaki kelimeler Fars-Tacik dilinin Bartang lehçesindedir.

⁵ Babayeva Nigora, *Drevniye Verovaniya Gornyh Tadjikov Yujnego Tadjikistana v Pohoronno-Pominalnoy Obryadnosti (Konets XIX-Nachalo XX Veka)* (Güney Tacikistan Taciklerinin cenaze-definle ilgili eski inançları (XIX y.y. sonu-XX y.y. başı), Düşanbe, 1993, s.100; Kalandarov Tahir, *Shugnantsy: Istoriko-Etnograficheskoye Issledovaniye*, Moskova, 2004, s.293

anadan kız veya geline deyim yerindeyse bir miras olarak geçirdi.⁶ Tacikistan'ın diğer dağlık kesimlerinde olduğu gibi Bartang nehri bölgesinde de hiçbir zaman gassallık mesleğini öğretip bunun pratiğini yaptıran kurumlar söz konusu olmamıştı.⁷

Pamirlilere gelince, onlar ne *hâtem* ile ne de *murdaşöy* ile pek muhatap olmamaya çalışırlar. Ayın lambasının yakıldığı andan itibaren *murdaşöy* asla ölü evinden dışarı çıkamaz, kendi evine ya da komşu evlere gidemez. Aksi halde necaseti bu evlere taşıyıp bulaştırmış olur ve insanlarda bu hanelerde pişirilen yemeklere karşı korkunç bir tiksinti hissi gelişir.

Yine Orta Asya'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi Bartang vadisinde de bir insanın ölümünden hemen önce evindeki tüm yiyecekler dışarı çıkartılır. Ölümünden sonra da ilk üç gün boyunca evde ateş yakmak ve yemek pişirmek yasaktır. G.P.Snesarev'e göre bu nevi ritüeller büyük bir ihtimalle Zerdüştlük geleneklerine dayanmaktadır.⁸

Tacikistan'daki toplulukların çoğunun inancına göre, ruh bedenden çıkarken, onunla birlikte aynı anda tabandan tavana bütün evi dolduran ve gözle görülmeyen "kan" da çıkar. Pamirlilerin inancına göre Azrail can alırken, beş sütunlu geleneksel Pamir evlerinin merkez sütununu meyyitin göğsüne dayar, işte bu esnada gözle görülmeyen kan da evin her bir yerine sızar; böylece orada ne ya da kim varsa hepsini kirletir. İşte Bartang ahalisi de ölü evinde üç gün boyunca ateş yakmama, yemek pişirmeme ve yemek yememe gibi yasakların gerekçesini buna bağlamaktadır.

İleride daha detaylı anlatılacağı üzere, cenaze evinde "üçüncü gün temizliği" ayini yapılacak ve böylece hem cesedin bulunduğu hane, hem de onun yakınında olanlar manen temizlenip arınmış olacaklardır.

3. KURBAN ETİ

Orta Asya'daki Müslüman toplulukların çoğunda görüldüğü üzere, bir kişi sabah saatlerinde vefat ettiyse aynı gün içerisinde bekletilmeden defnedilir, akşam saatlerine doğru vefat ettiğinde ise ertesi gün toprağa verilir. Bartang vadisinde yer alan köylerde defin işlemi yapıldıktan sonra, meyyitin hanesinde yakınları ve ağıt yakacak olan insanlar bir araya gelerek geleneksel seramoniye başlarlar. Cenazenin üçüncü günü ise ev temizleme ve lamba yakma ayinleri gerçekleştirilir. Bunlardan ilki öğleden sonra başlar, evdeki kadınlar evin her yerini temizlerler.

Bu ayın bazen "kurbanlık horoz kesme (*cuvsarbed*) ayini" olarak da adlandırılır. Bazı köylerde, mesela Basid'de bu ayın için herhangi bir yabancı ya da evcil kuş da kurban edilebilir. Ancak Roşorva (yukarı Bartang) köyünde horoz mutlak anlamda şarttır. Kurbanlık horozu hatem (bölgenin dini rehberi, imamı) keser. Bardara köyü sakinlerinin anlattıklarına bakılırsa, hatem tarafından kafası kesilmiş bir horoz, ev içerisinde meyyitin yattığı köşeye atılır. Başı henüz kesilmiş horoz bir süre burada kanatlarını çırpır, bu sayede bir yandan tozlar yerden havaya kalkar, diğer yandan hayvanın akan kanı o mekânı temizler.

Horoz veya kuş artık kıpırdayamaz hale gelince hatem onu altında odun yakılmış su dolu bir tencereye koyar, *isfand* bitkisinden ilave eder. Su kaynayınca hatem horozu veya kuşu tencereden çıkarır, daha doğrusu bir tarafından çıkarıp başka bir tarafından tekrar suya daldırır. Sonra da hayvanı ayaklarından tutarak meyyitin yattığı mekânda dolaştırır, ayaklarından akan suyun bu mekânın her bir köşesine damlayıp temizlemesine dikkat eder. Ritüel bittikten sonra hatem bu ölü hayvanı evden uzak herhangi bir yere, dışarıdaki hayvanların yemesi için bırakır. Yine köylülerin ifadesine göre tüm kötülük ve necaset kurbanlık hayvanla birlikte haneden uzaklaşmaktadır ve bu yüzden kurbanlığın etini yemek katiyen yasaktır.

Yukarı Bartang'ın Ruhç, Pasor ve Kudara köylerinde ise horoz veya kuş yerine yavru keçi kesilir. İvan Zarubin'in bu konuya dair henüz yayınlanmamış araştırma notları bulunmaktadır. Buna göre:

Öğleye yakın bir vakitte ev iyice temizlenir, sonra bir yavru keçi (*çalak*) kesilir. Akabinde derisi, boynuzları ve paçaları küçük parçalara ayrılır ve hep birlikte büyük bir tencere içerisinde haşlanır. Ölenin akrabalarından olmayan bir kadın bu haşlamadan bir kaşık alır ve onu yanan ateşin közleri üzerine döker, haşlanan diğer et ve sakatat ise köpeklere verilir.⁹

⁶ Snesarev Grigory, Mazdeistskaya Traditsiya v Pogrebalnom Obryade Sredney Azii: XXV Mejdunarodniy kongress vostokovedov (Orta Asya Defin Geleneğinde Mazdeistik Gelenek 25. Uluslararası Şarkiyatçılar Kongresi), Moskova, 1960, s.2-4

⁷ Kalandarov, a.g.e. *Shugnantsy*; Yusufbekova Zarina, *Semya i Semyiny Byt Shugnantsev (Konets XIX-Nachalo XX Vv.)* (Şuğnanlıların 19. Yüzyıl Sonları-20 Yüzyıl Başlarında Aile Yapısı ve Günlük Hayatı), Düşanbe 2001, s.11.

⁸ Snesarev, a.g.e. s.23.

⁹ Arhiv Sankt-Peterburgskogo otdeleniya İnstituta Vostokovedeniya RAN -lichniy fond İvana Zarubina- (Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü St. Petersburg Bölümü, No:240, 121 no'lu İvan Zarubin Özel Arşivi) bkz. www.orient.spbu.ru

Ölü evinde kesilen horozun etini yemekle ilgili bazı yasaklar günümüzde hala devam etmektedir. Batı Pamir ve Tacikistan'da namaz kılan yaşlı insanlar kurban için kesilen horoz, tavuk ya da herhangi bir kuş etini yemekten kaçınırlar.¹⁰ Özellikle eğer vefat eden kişi genç biriyse, genelde taziyeciler sofradan bir şey yemeden kalkmaya çalışırlar.

Roşorva (Yukarı Bartang) halkı, vefat eden henüz altı ayını doldurmamış bir bebek olduğunda onun için kurban kesmez, bunun yerine *sepan* adı verilen bir bitkinin tohumlarını yakarlar. Yedi yaşını doldurmadan vefat eden çocuklar için, eskiden sütlü çorba (*şirmost*) yapıp evin duvar ve çatılarına bulaştırıldığı rivayet edilmektedir.

Kurban kesilip seramoniler bittikten sonra ölü yakınlarından ya da komşularından iki yaşlı kadın evdeki tüm eşyaları avluya çıkarıp yıkamaya başlar. Eşya ve kıyafetler temiz olsa bile yine de üçer kez suya batırılarak sembolik manada necasetten arındırılır. Bartang halkı, bütün bu geleneklere (*rasm*) saygı gösterilmesi noktasında hassas davranmaktadır. Yine Roşorva'da ölen bir çocuğa kıyafetlerini babası ya da annesi yıkar, Alt Bartang'da bu görevi evdeki kadınlardan herhangi biri yapabilir.

Cenazenin defin işleminden sonra gerçekleştirilecek olan temizlik faslına günlük hayatta olduğu gibi evin giriş kapısından değil, köşelerinden başlanır. Temizlik bittikten sonra ise süpürge bir kenara bırakılır, ancak onun da dik halde olmama zorunluluğu vardır. Aksi halde bu sıradaki bir başkasının ölümüne neden olur. Araştırmacı Nigora Babayeva'nın verdiği bilgilere göre Ora-Tepe (Kuzey Tacikistan)'daki gassaller işsiz kaldıkları zaman süpürgeyi köşeye dik vaziyette yaslar, böylece en kısa zamanda yeni bir cenaze dolayısıyla işsiz kalmayacaklarına inanırlar.¹¹

4. KUTSAL AYIN LAMBASI (ÇARAĞRAVŞANKUNİ)

Pamir İsmâîlileri temizlik ritüelinden sonra aynı gün içerisinde -bir nevi mum veya meşale görüntüsü veren- ayin lambasını yakarlar. Hâlâ İsmâîliler arasında yaygın olan bu gelenekte antik inançların İslami uygulamalarla iç içe geçtiğini görmek mümkündür. Elbette bu antik gelenek zaman içerisinde köklü değişikliklere uğramış ve İsmâîliliğin ruhuna uygun bir hâl almıştır. İslam öncesi inançlar bu İsmâîlî uygulamalarda Müslümanlık kılıfı içerisinde varlığını hâlâ sürdürmektedir.

Lamba yakılması Pamirlilerde cenaze töreninin son aşamasıdır. Bartang'da bu ritüel eskiden beri gece yarısında gerçekleştirilir, definden sonraki dördüncü gün de sona ererdi. Yaygın inançlara göre ruh bu ayinden sonra sabah saatlerinde göğe doğru yükselir ve orada ebedi hayatına devam eder.

Bartang'da lamba ayininin yapıldığı cenazenin üçüncü gününde üç adet küçük ekmek yani "*puhta*" pişirilir. Bu ekmek İsmâîlî halife ile beraber dua okuyacak olan yardımcı hocalar (*durudvayoç*) için hazırlanır. Tacikistan topluluklarının çoğunda olduğu gibi, bu üç gün zarfında merhum'un ailesi yemekle meşgul edilmez, hane halkının yemesi için yemekler komşular tarafından hazırlanıp getirilir.

Ayin öncesinde evde bulunan herkes abdest alır. Ardından hatem ve dua okuyuculardan biri (tavbahon) kurbanlık koyuna da sembolik bir abdest aldırır. Koyunun üç yaşını geçmemiş olması şartı bulunmaktadır. Kadınlar ahşap tabakta tuz, buğday, bir parça pamuk ve bıçak getirirler. Hatem, kurban edilecek hayvana yaklaşır ve ağzına tuz ve pamukla beraber bir avuç buğdayı koyar. Bu üç unsur simgesel olarak "son yemek (nuşay-i ahiret)" olarak kabul edilir.

Zarina Yusufbekova'nın belirttiğine göre, Pamirlilerin inanışında ölenin günahları bu yolla koyuna geçmiş olmaktadır ki bu inanç biçimiyle pek çok Orta Asya topluluklarında yaygın olarak görülen "günahların başka şahıslara aktarılması geleneği (*davra*)" arasında bir paralellik kurmak mümkündür.¹²

Daha sonra hatem kesilecek hayvanı evin bir köşesine götürür ve boğazlar. Bu esnada kanın yere sıçramadan özel bir tabak içerisinde toplanmasına dikkat eder.¹³ Koyun kesilirken, halife kısa bir süre de okur. Kesimden sonra hatem hayvanın derisini yüzer ve bu deriyi büyük parçalara ayırır. Yine bu esnada evde kurban etinden hiçbir parçanın kalmamasına dikkat edilir. Hayvanın ayakları, boynuzları, kellesi ve tüm eti de kesilen deri parçalarıyla beraber kazanda haşlanır. Aksi halde mevcut inançlara göre ölen kişi Sırat köprüsünden geçerken kurbanlık hayvanı bütünüyle göremez. Şuğnan köyünde koyunun yüreği, ciğeri, göğüs kısmı, kellesi ve ayakları kızartılıp kesim işine yardımcı olanlara ikram edilirse de Bartang yöresinde böyle bir uygulama söz konusu değildir. Bartang sakinlerinin anlattığı efsanevi bir anlatıya göre,

¹⁰ Babayeva, a.g.e., s. 56.

¹¹ Babayeva, a.g.e., s. 57-58.

¹² Yusufbekova, a.g.e., s. 154; Bushkov, a.g.e., s. 150.

¹³ Yusufbekova, a.g.e., s. 156.

güya bir keresinde cenazede ölenin yakınları koyunun sol bacağını ateşte yakıp kazana atmayı unutmuş, bunun üzerine o şahsı akrabaları rüyalarında bir bacağı eksik vaziyette görmüşlerdir. Yine rivayete göre, korkuya kapılan akrabaları bir şekilde koyunun bacağını evde bulmuş, aynı ritüelleri bu parçaya da uygulayarak halifeye yeni baştan gereken duaları okutmuşlardır.

Roşorva köyünde görev yapan hatemlerin anlatışına göre, kurbanlık hayvanın eti iki üç saat kadar haşlanır. Bu esnada evde bulunanların -cenaze yemeğinden sorumlu hatem ile yardımcısı hariç- ocağın önünden geçmeleri yasaktır. Yemek piştikten sonra hatem, halifesine eliyle işaret eder ve evde bulunan herkesi abdest almaları için dışarı davet eder.

Abdest alıp geldiklerinde halife birkaç kez “*Tanrının adıyla, her saat ve anda-Sahibzaman bismillah, her saatu her zaman bismillah*” şeklinde dua eder. Daha sonra Hatem lamba ile birlikte bir pamuk parçası alır ve “Peygambarı Hudâ salawat ber Muhammad ve Ali” cümlesini bir kere söyler ve halifenin yanına gelir. Hatem, halifenin önüne 2-3 metrelik bir kumaş serer ve *çarağan* lambayı ve pamuğu bu kumaşın üzerine koyar. Halife pamuktan bir parça koparıp parmaklarıyla onu fitil şekline getirir. Sonra yanında getirdiği kâseyi ters çevirip altına biraz yağ döker, fitil pamuğunu da üzerine koyar ve şekilde el yapımı lamba yanmaya başlar. Bu esnada cenaze evinde kutsal lambadan başka herhangi bir lambanın ya da ışık kaynağının yakılmaması gerekmektedir. Halife kutsal lamba ışığında fitili parmaklarıyla uzatarak pamuktan fitil yapmaya devam ederken bir taraftan da yavaş yavaş Hatemin bulunduğu köşeden uzaklaşmaya başlar. Gereken uzunlukta fitil yapıldıktan sonra halife onu üç kez burarak ona sağlam bir keyfiyet verir. Daha sonra bu fitil de ikiye kesilir.

Butün bu işlemler gerçekleşirken, halife, Nâsır Hüsrev’in “*Çarağname*” eserinden bazı metinleri ezberinden okur. Bir süre önce yapılmış olan kalın fitil, eritilmiş tereyağının konulduğu kâse içine bırakılarak yakılır. Bu esnada ilk kullanılan küçük lamba söndürülür. Sadece belirli metinlerinin okunduğu *Çarağname* okuması bir saat ya da ondan biraz fazla sürer. Şayet kâsede yağ bitecek olursa halife ona kaşıkla ilavede bulunur ve okuma sona erene kadar yağın bitip lambanın sönmemesine dikkat eder. *Çarağname* okuması bittikten sonra merhumun yakınlarından erkek biri (babası, oğlu vs.) lambaya yaklaşır, üç kez tazimde bulunur ve onu bir süre elinde tutar. Bundan sonra ailenin diğer erkek fertleri de aynı prosedürü yerine getirir. Yukarı Bartang’da ise merhumun kadın akrabaları da lambaya tazimde bulunabilmektedir, ancak lambayı ellerinde tutmalarına pek sıcak bakılmaz.

Bu geleneği anlatan köylülerin ifadelerine göre, dini açıdan temiz sayılmayan kadınların kutsal lambaya temas etmeleri caiz değildir. Tazim ayini bittikten sonra, kendi kendine sönmesi için lamba erzak deposuna götürülüp bırakılır.

Kutsal metinlerin okunması bittikten sonra Hatem ve yaşlı erkeklerden biri kurban etini iki tencereye böler ve evde hazır olanlara dağıtır. Genel olarak bu yemeği yaşlı insanlar yemektir, Bartanlı gençler ise yaşlılarla kutsal ve sevap olduğu söylenen bu öğünü yemekten ısrarla kaçınmaktadır, bilhassa da vefat eden genç biri olduğunda. Bartang gençlerine göre bu yemek ölenle alakalıdır, dolayısıyla onu yiyenler için bir mahzur arz etmektedir. Kuvvetle muhtemel gençlerdeki bu korku ve çekincenin İslam Dini ile herhangi bir alakası yoktur; daha ziyade insanın bilinçaltındaki “cesede karşı hissedilen korku”yla bir alakası vardır. Kurbanlık hayvanın etinden yemeyi kendine yasaklama, insanın ölümden kaynaklanan necasete ve öteki dünyayla irtibatlı olan ölüyle ilgili her şeye karşı kendini koruma içgüdüleriyle izah etmek de mümkündür.

Bartang bölgesinde lamba yakma (*çaroğravşankuni*) ayini tamamlandıktan üç gün sonra evde yemek pişirilmesine izin verilir.

Bu geleneğin kökenleri üzerinde de biraz durmak gerekmektedir. Pakistanlı araştırmacı Necmiddin Hunzay’ın kanaatine göre bu gelenek tamamen İslami orijinli olup İslam öncesi inançlarla herhangi bir bağlantısı yoktur. Ona göre bu geleneği, Nur süresindeki ilahi nurdan söz eden ayetin teviline gidilerek temellendirmek mümkün görünmektedir¹⁴ Bu bakış açısını teyit edecek şekilde ünlü şarkiyatçı ve tarihçi A.E. Bertels de 1972 tarihinde Meşhette Nasır Hüsrev’in anısına gerçekleştirilen bir konferansta *Çarağname*’nin günümüze kadar ulaşan elyazmasında bulunan alegorilerin kaynağının Kur’an-ı Kerim, özellikle de Nur süresi olduğunu ifade etmiş, keza bu geleneğin sınırlı birkaç noktada Zerdüştlük pratikleriyle örtüştüğüne dikkat çekmiştir.¹⁵

¹⁴ Hunzai Necmiddin, *Chiragi Rawshan*, Khonai hikmat, Karachi, 1993, s.11

¹⁵ Şahumarov Arif, *Syashennaya Lampada: Nosir Husrav: Diruz, İmrüz Va Fardo* (Kutsal Lamba: Dünü, Bugünü, Yarını), Hudjand, 2005, y.y., s. 656-670.

Pamirlilerin yaygın inanişına göre kutsal lamba yakma geleneği Hz. peygamber (s.a.v.) zamanından beri müslüman toplumlarda mevcuttu. *Çarağname*'nin XIX. yüzyıla ait elyazmasında anlatıldığına göre, imam Muhammed Hanefiyye vefat ettikten sonra Cebrail (a.s.) insanlara tecelli etmiş ve “*Ey Muhammed, Allah'ın selamı sana olsun. Selamdan sonra, O, sana imam Hanefiyye için bir lamba yakmanı istiyor ki, bundan böyle artık o bir gelenek hâlini alsın*” demiştir. Bunun üzerine Hz. Cebrail Cennet'e gitmiş, oradan zümrüt işlemeli, fitili de Cennet ağacından olan bir lambayla geri dönmüştür. Sonra da onu Hz. Muhammed'e takdim edip nasıl yakılacağına kurallarını detaylı bir şekilde kendisine anlatmıştır.¹⁶ Pamir Bâtınîlerinin bir bölümü ise lamba yakma geleneğinin bu bölgede ortaya çıkışını şair, filozof ve İsmâîlîliğin Bedahşan'daki dâisi Nâsır Hüsrev (m.1004-1088)'in adıyla ilişkilendirir.

Geleneksel topluluklarda cenaze ve ona eşlik eden diğer yas törenlerinde raks edip şarkı söyleme hem irrasyonel hem de saygısızca bir davranış olarak görülür. Buna mukabil, Bedahşan İsmâîlîleri yüzyıllar boyunca cenazelerinde raks etmekte, çeşitli çalgı enstrümanları eşliğinde sema' yapmakta ve ölenin ardından bir nevi medhiye sayabileceğimiz “*madda*” adını verdikleri besteleri okumaktadırlar. İsmâîlîlik sahasında araştırma yapanlara göre bu nevi gelenekler kadim Zerdüşt inançlarıyla bağlantılıdır. Ancak İsmaililer bu yaklaşımı kabul etmemekte ve bunun merhuma veda edilirken sergilenen özel bir felsefi duruşun yansımasından ibaret olduğunu savunmaktadırlar. Onlara göre sözü edilen dans, raks ve besteler olmaksızın meyyitin ruhunun semaya yükselmesi mümkün değildir.

Pamir yöresinde lamba yakma törenine *davet-i fena*, *davet-i Şah-ı Nâsır* gibi adlar da verilmektedir. “Davet” teriminin İsmâîlî-Bâtınî propagandasında anahtar bir kavram olduğunu göz önüne alırsak, Nâsır ve taraftarlarının toplumu bu mezhebe yönlendirmek için özellikle cenaze zamanlarını fırsat bildiklerini tahmin etmek mümkündür. Zira genelde dağınık vaziyette yaşayan insanlar özellikle vefat zamanlarında bu gibi merasimlerde bir araya gelmekte, duygusal açıdan da etkilenime daha müsait olmaktadır. Ayrıca böyle zamanlarda insanoğlunun ölüm, ruh ve öte âlem gibi merakını uyandıran esrarengiz konular üzerinde konuşmak veya propaganda yapmak daha da etkili olmaktadır.

Çarağravşankuni ayiniyle bağlantılı olarak Pamir'de yaşatılmakta olan bir başka ilginç gelenek daha vardır. Roşorva köyü halifesinin anlattıklarına bakılırsa, bu ayinin gerçekleştirildiği gün namaza başlamak isteyenler halifeden diğer köylülerin şahitliğinde bu maksatla resmi olarak icazet isteyebilmektedir. Genel tatbikata göre, namaza başlamaya niyet edenler bu kararlarını önceden halifeye bildirirler, o da birkaç gün bu konu üzerinde düşünür. Çoğu zaman bir Cuma günü köyün yaşlı nüfusundan birkaç erkeğin şahitliğinde o kişinin bu arzusuna olumlu cevap verir. Ayrıca Halife bu kişiye İsmâîlî mezhebine uygun şekilde namaz kılmanın kurallarını ve yöntemini açıklar. Bu minik seramoniden sonra icazet isteyen kişi artık teknik olarak “*namazhan* (namaz kılan)” olarak kabul edilir. Bununla birlikte şayet halifenin sözü edilen kişiyle ilgili bazı kuşkuvarı varsa, bu takdirde o kişiye namaz kılması için izin vermeyebilir. Olumlu gerçekleşen bir icazet merasiminin ardından *Namazhan*'in evinde bu maksat için özel bir yemek (*puhta*) pişirilir ve bu yemek yenildikten sonra halife, namaza icazet verdiğini belgeleyen özel bir dua okur. Ancak eğer bu icazet bir cenaze evinde verildiyse, bu özel yemeğe ve duaya gerek kalmaz, halife herhangi bir prosedüre başvurmadan onu *namazhan* olarak ilan eder.

Burada şunu özellikle vurgulamamız gerekir ki, Nasır Hüsrev'in *Çarađname* adlı eserin müellifi, dolayısıyla kutsal lamba yakma töreniyle ilgili ritüellerin ana kaynağı olduğuna dair bilgiler kesin değildir. Ünlü Rus şarkiyatçısı Aleksandr Bertels'e göre, *Çarađname*'nin müellifi XIV. yüzyılın meşhur sūfisi Şah Nimetullah Veli (1330-1431) de olabilir. Bertels, bu iddiasını ilgili eserin metninde bu ünlü mutasavvıfa ait bazı şiir parçalarının bulunmasıyla izah etmektedir.¹⁷ Ancak bir başka araştırmacı Şahumarov'un da haklı olarak belirttiğine göre, *Çarađname*'nin metninde başka şair ve sūfilerin de şiirleri yer almakta, dolayısıyla bu durum ilgili eserin Şah Nimetullah'a ait olduğuna dair kanaati zayıflatmaktadır.¹⁸ Bu vesileyle, *Çarađname* adlı eserin birkaç farklı versiyonunun bulunmasının bazı şüphe ve kanaatleri beslediğini ifade etmek gerekir.¹⁹

Yine Şahumarov'un tespitlerine göre, *Çarağname*'nin dâi Sabz Ali Ravşan Ali tarafından düzeltilen versiyonu günümüzde Afgan Bedahşanı, Kuzey Pakistan ve Çin'in Şincan-Uygur özerk bölgesindeki

¹⁶ Şahumarov a.g.e., s. 656-670.

¹⁷ Bertels Aleksandr, Vzglyad nekotoryh uchenyh i shiitov-imamitov (dvunadesyatnikov) na tvorcestvo Nosira Husrava: Pamyati Nosira Husrava (Bazı uzmanların ve İsnâşeri Şiilerinin Nasır Hüsrev'in Mirasına Bakışları -Nasır Hüsrev'in Haturasına Uluslararası Sempozyum-), Meşhed, 1976, s. 107.

¹⁸ Şahumarov, a.g.e., s. 660-661.

¹⁹ Şahumarov, a.g.e., s. 662.

Sarıgöl şehrinde *Çarağravşankuni* geleneğinde okunmaktadır. Ne yazık ki adı geçen bölgelerde bu törenin nasıl gerçekleştirildiğine dair günümüz edebiyatında doyurucu bilgi bulunmamaktadır.

Vladimir Vladimirovich İvanov ise İsmâîlîlik ve İslam tasavvufu arasındaki ilişkiye dikkat çekerek dervişlerin de lambaya derin bir saygı duyduklarını ve lamba yanan bir mekâna girilince tazimde bulduklarını yazmaktadır.²⁰ Yine onun özellikle vurguladığı diğer bir husus, dervişlerin insanların dikkatini çekmek ve geçimlerini sağlayabilmek için Sa'dî Şîrâzî (ö. 691/1292), Hâfız Şîrazi (ö.560) ve diğer şairlerin şiirlerini kalabalık yerlerde okuduklarıdır. Bununla İvanov, İsmâîlî dervişlerin kendi fikirlerini yaymak için sûfi kılıfına bürünerek tasavvuf mesleğinin bazı enstrümanlarını deyim yerindeyse istismar ettiklerini ima etmektedir.

Burada belirtilmesi gereken diğer bir husus ise İran, Suriye, Hindistan, Yemen ve başka bölgelerdeki İsmâîlî-Bâtınîlerde lamba yakma töreninin olmamasıdır. Buradan hareketle onun mahalli bir karakter arz ettiğini ve İsmâîlî öğretisiyle doğrudan bir alakasının bulunmadığını söylemek de mümkündür. İşin ilginç tarafı, İsmâîlî topluluğu oluşturan bireyler dahi *Çarağravşankuni* geleneğinin tarihi ve kültürel kökenleri hakkında net ve tafsilatlı bir fikre sahip değillerdir.

Sözü edilen geleneğin reforme edilmesi yönündeki ilk çabalar ise geçen yüzyılın 20'li yıllarında başlamış görünmektedir. 1990 yılında Dördüncü Ağa Han tarafından Dağlı Bedahşan Özerk bölgesinin merkezi olan Horog şehrinde kurulan İsmâîlî tarikatı ve dini eğitim komitesi (Ismaili Tariqah and Religious Education Committee) bölge İsmâîlîlerine dini eğitim verme ve geleneklerini reforme etme gerekçesiyle ciddi girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Bu girişimler çerçevesinde *çarağravşankuni* geleneği cenazenin üçüncü gününden ikinci gününe alınmış ayrıca gece yarısı değil sabah vaktinde yapılması tavsiye olunmuştur.²¹

Gelenek yanlısı bazı halife ve imamların muhalefetine rağmen *çarağravşankuni* ayini yenilenen şekliyle toplumda hayata geçirilmeye başlanmıştır. Bu cümleden olarak mesela, cenaze günlerindeki abartılı ziyaretçi sayısından vazgeçilmiş ve gereksiz masraflar kaldırılmıştır. Keza, temel dini ve mezhepsel öğretilere aykırı olması dolayısıyla *çarağravşankuni* merasimi sırasında halifeye para ödeme geleneği uygulamadan kalkmıştır.

5. SONUÇ

Cenaze sonrasında evin temizlenmesi Orta Asya topluluklarının çoğuna has bir gelenektir ve sözü edilen toplumlar bununla öncelikle cesedi evden uzaklaştırarak her türlü kiri ve kötülüğü evden def ettiklerine inanırlar.

Cenaze evinin temizlenmesi ve cenaze evinde kutsal lamba yakılması geleneklerinin çok eski zamanlardan tevarüs edilmiş, gayri İslami kökenlere sahip ritüeller olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca lamba yakma ayini ile de ölümü temsil eden karanlık sembolik olarak kovulmakta, yine bununla aile fertlerine psikolojik destek sağlanmaktadır.

Orta Asya'da yaygın olan, ruhunu teslim etmek üzere olanın bulunduğu mekândan yiyecek içecekleri derhal kaldırmak, ayrıca üç gün boyunca ateş yakmama ve yemek pişirmeme hassasiyetlerinin ise en kapsamlı şekilde Zerdüştlük inançlarından esinlendiği anlaşılmaktadır.²²

Son olarak, ritüeller içerisindeki lamba yakma töreni belirli ölçüde İslam öncesi inançlarla bağlantılı olabilir, ancak zaman içerisinde çeşitli koşullar altında değişime uğrayan bu gelenek İsmâîlî mezhebinin gündelik pratiklerine uyum sağlamış ve artık onun günlük sosyal yaşamının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Amrisho Zohirbekovich Lashkariyev, "Pominalniye Obyady Ochisheniya Doma İ Vozjiganiya Svyashennoy Lampady U İsmailitov Zapadnogo Pamira", Etnograficheskoye Obozreniye, Sayı:1, St. Petersburg, 2008.

²⁰ Ivanov Vladimir, "Sufizm and Ismailism: Chirag-nama", Revue de iranienee d'antropologie, Sayı: 3, y.y., 1959, s.16

²¹ Amrisho Zohirbekovich Lashkariyev, "Pominalniye Obyady Ochisheniya Doma i Vozjiganiya Svyashennoy Lampady U İsmailitov Zapadnogo Pamira (Batı Pamir İsmaililerinin Ev Temizleme ve Kutsal Lamba Yakma Ayinleri)", Etnograficheskoye Obozreniye, Sayı:1, St. Petersburg, 2008, s.1-5

²² Snesarev G.P. a.g.e., s. 4.

Babayeva Nigora, *Drevniye Verovaniya Gornyh Tadjikov Yujnego Tadjikistana v Pohoronno-Pominalnoy Obryadnosti (Konets Xix-Nachalo Xx Veka)*, Düşanbe, 1993.

Bertels Aleksandr, "Vzglyad nekotoryh uchenyh i shiitov-imamitov (dvunadesyatnikov) na tvorchestvo Nosira Husrava: Pamyati Nosira Husrava", Meshhed, 1976.

Bushkov Vladimir, Kalandarov Tahir, "Le passe et le present des populations du Pamir occidental", Cahiers d'Asie centrale, 2003, Cilt: 11, Sayı: 12.

Hunzai Necmiddin, *Chiragi Rawshan*, Khonai hikmat, Karachi, 1993.

Ivanov Vladimir, "Sufizm and Ismailizm: Chirag-nama", Revue de iranienee d'antropologie, Sayı: 3, y.y., 1959.

Kalandarov Tahir, *Shugnantsy: Istoriko-Etnograficheskoye Issledovaniye*, Moskova, 2004.

Litvinskiy Boris Aleksandrovich, *Semantika Drevnih Verovaniy i Obryadov Pamirtsev; Srednyaya Aziya i Yeye Sosedı v Drevnosti i Srednevekovy*, Moskova 1981.

Snesarev Grigoriy, *Relikty Domusulmanskih Verovaniy u Uzbekov Horezma*, Moskova 1981.

----- Mazdeistskaya traditsiya v pogrebalnom obryade Sredney Azii: XXV, Mejdunarodniy kongress vostokovedov (Orta Asya Defin Geleneğinde Mazdeistik Gelenek 25. Uluslararası Şarkiyatçılar Kongresi), Moskova, 1960.

Şahumarov Arif, *Svyashennaya Lampada: Nosir Husrav: Diruz, İmrüz Va Fardo* (Kutsal Lamba: Dünü, Bugünü, Yarını), Hudjand, 2005, y.y.

Yusufbekova Zarina, *Semya i Semeyniy Byt Shugnantsev (Konets Xix-Nachalo Xx Vv.)* (Şuğnanlıların 19. Yüzyıl Sonları-20 Yüzyıl Başlarında Aile Yapısı ve Günlük Hayatı), Düşanbe 2001.

Online Kaynaklar

İvan Zarubin özel arşivi: Arhiv Sankt-Peterburgskogo otdeleniya İnstituta Vostokovedeniya RAN -lichniy fond İvana Zarubina- (Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü St. Petersburg Bölümü, İvan Zarubin Özel Arşivi, No: 121) bknz. www.orient.spbu.ru